

Les fórmules tradicionals d'accés a la propietat de la terra i la crisi de la societat tradicional a la regió de Tortosa*

Emeteri Fabregat Galcerà

Introducció

En aquesta text s'explicarà com a la regió de Tortosa (comarques del Baix Ebre i Montsià) hi hagué un marc institucional peculiar, establert als segles XII i XIII, que beneficiava els grups populars en permetre la llibertat de pastures i, especialment, l'aprisió pagesa,¹ sistema d'accés a la propietat que es mantingué en vigor, com el conjunt del sistema, fins al segle XIX, tot i les adaptacions que es produïren als canvis experimentats al llarg d'un període tan llarg de temps. Entre els motius de l'estabilitat hi destacarem l'adequació a les peculiaritats edafològiques, demogràfiques i econòmiques de la zona. A partir del segle XVI es començaren a modificar algunes d'aquestes pràctiques, però no fou fins al segle

* Aquesta comunicació forma part del projecte NISAL SEJ2007-60845, finançat pel MEC.

1. Per a l'aprisió pagesa, vid. Emeteri FABREGAT, "L'aprisió en els segles XIX i XVIII a la zona de Tortosa", a J. J. BUSQUETS et E. VICEDO, ed., *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa Contemporània*, Lleida, 1996, p. 401-416. Cal dir que aquest sistema de privatització també podia ser utilitzat per urbanitzar noves zones, tal com succeí a Roquetes o Jesús, entre altres llocs, al llarg del segle XVIII; vid. ID., *Roquetes, els orígens d'un poble (1700-1860)*, Roquetes, 1995; ID., *Jesús, la formació d'un nucli urbà*, Tortosa, 1996.

XVIII, quan varen canviar les condicions demogràfiques i econòmiques tradicionals, que el sistema entrà en crisi de manera generalitzada. En aquest sentit, els enfrontaments entre pagesos aprisiadors i grans terratinents estarien al darrere dels conflictes registrats a la zona al començament del segle XIX.

La conflictiva formació del marc institucional (segles XII-XIII)

Per explicar el marc institucional que fins al segle XIX regí la vida econòmica i social de la regió de Tortosa i, especialment, l'estructura de la propietat de la terra, cal remuntar-se a la seva incorporació a la Catalunya comtal (1148). En l'operació militar que la possibilità hi participà un heterogeni exèrcit format, entre altres, per elements feudals, una ciutat italiana i un nombrós grup popular de procedència diversa, cada un amb els seus propis interessos. Després d'ocupar la ciutat, el comte repartí el botí territorial en recompensa per la participació en la guerra però també per preparar el poblament i explotació de la zona. Els elements feudals obtingueren importants extensions de terra situades majoritàriament a les terres al·luvials del costat del riu i, també, a zones de muntanya. Els elements populars reberen en plena propietat i individualment, cases a Tortosa i heretats de dimensions reduïdes a les seves immediacions; també en plena propietat però col·lectivament reberen les terres ermes que no havien estat cedides a cap particular, a més d'una sèrie de recursos naturals de caràcter extensiu. L'objectiu de tan àmplies donacions era dotar els elements populars d'una base econòmica que garantís el poblament del nou territori.²

En el repartiment, el comte es reservà la propietat d'alguns trossos de terra, drets sobre la sal i la pesca del Delta i retingué integrament la sobirania, sense que es pugui parlar d'una part comtal separada de la res-

2. El repartiment del botí des d'una perspectiva feudal a Antoni VIRGILI, *Ad detrimentum Yspaniae: la conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*, Bellaterra-València, 1997; Un plantejament més favorable als elements feudals, vid. Emeteri FABREGAT, *Burgesos contra senyors. La lluita per la terra a Tortosa (1148-1299)*, Tortosa, 2006.

ta del territori tortosí.³ Entre la conquesta de la ciutat (30-12-1148) i l'atorgament de la Carta de Població (30-11-1149), hi transcorregueren onze mesos duran els quals es varen fer la major part de les donacions feudals –procés iniciat ja abans de la conquesta–, de manera que, amb la Carta de Població i la resta del repartiment popular promès en aquesta, es tancà el repartiment.⁴ És difícil dir si el retard es degué, com diu l'explicació tradicional, a la campanya de Lleida, que fou immediatament posterior a la de Tortosa, o bé fou el temps necessari per avaluar la potencialitat dels recursos adquirits. Ara bé, posteriorment es considerà provada la possessió d'una heretat quan hi havia una donació prèvia a la Carta de Població i es prengué la data d'aquesta com a inici dels drets populars, fins al punt de considerar *Les Costums* (escrites al 1270's) com la recopilació d'uns preceptes que es remuntaven al 1149.

El caràcter favorable als elements populars del nou marc institucional fou resultat de la capacitat del grup per actuar en defensa dels seus interessos, cosa que ja es manifestà en el setge de la ciutat.⁵ Posteriorment, en un llarg enfrontament amb l'Orde del Temple, que gestionà la senyoria de Tortosa entre 1182 i 1294, es reconegué el seu dret particular. Així, de sentència en sentència, primer implícitament –sentències de Pere I (1199) i de Jaume I (1228)– i després explícitament –sentència de Flix (1241)–, aconseguiren que es reconegué l'aprisió i, després, que s'incloués en *Les Costums*.⁶ En aquest codi també es recollí la llibertat de pastures, precepte que la sentència de Burjassénia (1299) precisà que s'estenia per totes les terres ermes, tant de titularitat comunal com particulars.⁷ Aquests documents foren aportats en tots els conflictes ocorreguts fins al segle XIX pels aprisiadors com a prova dels seus drets, mentre que els grans terratinents, per defensar les seves previsions, sempre que pogueren presentaren donacions fetes amb anterioritat a la data d'entrada en vigor de la Carta de Població.

3. L'existència d'una part comtal és defensada per VIRGILI, *Ad detrimentum Yspaniae*, p. 88-103.

4. El repartiment popular basat en la Carta de Població a FABREGAT, *Burgesos contra senyors*, p. 47-50.

5. FABREGAT, *Burgesos contra senyors*, p. 50-52.

6. FABREGAT, *Burgesos contra senyors*, p. 114-130.

7. FABREGAT, *Burgesos contra senyors*, p. 158-171.

La divisió entre propietat comunal i particular i entre gran i petita propietat es basà en les diferents possibilitats agronòmiques de les terres i en la seva major o menor proximitat respecte a Tortosa. Així, les terres al·luvials pròximes al riu aptes per a l'agricultura cerealícola, foren donades a diferents particulars, ja fos com a grans o petites propietats. Al mateix temps, les petites propietats, cedides majoritàriament a elements populars, se situaren preferentment prop de Tortosa o dels altres nuclis de població, mentre que les grans concessions estaven més allunyades. En canvi, a les grans planes i a les muntanyes baixes, d'origen quaternari, amb terres poc profundes i una elevada quantitat de pedra solta, poc aptes per produir cereals, i a les terres deltaïques, inhàbils per a qualsevol tipus d'agricultura permanent degut a la seva salinitat,⁸ s'establí la propietat comunal, dedicada preferentment a la ramaderia.

Manteniment i canvis en la regulació medieval (segles XIV-XVII)

El manteniment fins al segle XIX de l'ordenament tradicional creat al segle XII es degué al caràcter acumulatiu i tradicional del dret medieval i modern; a l'existència d'una institució, la ciutat de Tortosa, encarregada de defensar-lo; a la capacitat de mobilització del grup popular en la seva defensa; i, també, a l'adequació entre l'estructura de la propietat i les característiques edafològiques dels sòls de la regió de Tortosa i les diferents potencialitats econòmiques que se'n derivaven. El resultat fou una divisió entre terres amb vocació agrícola –les al·luvials situades al costat del riu–, unes altres amb vocació ramadera en les quals es podien desenvolupar algunes activitats agrícoles a partir de l'aprisió pagesa –les planes quaternàries– i, finalment, un Delta destinat bàsicament a la ramaderia i a altres usos comunals, amb una agricultura marginal i subordinada a les dedicacions anteriors. Aquestes característiques es reflectiren en *Les Costums*, un codi que si bé no experimentà cap modificació

8. L'agricultura al Delta estigué limitada per la salinitat a un 10% de la seva superfície útil fins que es construí el sistema de canals i s'introduí el conreu de l'arròs, a partir de 1850. Vid. Emeteri FABREGAT, *L'impacte de l'arròs, el delta de l'Ebre a la dècada de 1860*, Benicarló, 2006.

en tot el seu període de vigència (segles XIII-XIX), s'adaptà als inevitables canvis mitjançant els ordenaments de la ciutat de Tortosa.⁹

Dues són les regulacions que ens interessen especialment: la de les pastures i la de l'aprisió pagesa. Respecte a les pastures, el costum 1-1-8 establí la llibertat de pastures; el 1-2-1 regulà les indemnitzacions i penes pels danys causats pels bestiar; i el 1-2-2 prohibí fer vedats particulars, facultat reservada a la ciutat que fou confirmada per la sentència de Burjassénia.¹⁰ L'existència de ramats propietat de ciutadans –fet que explica el seu interès per les pastures–, acreditada en aquell conflicte, i l'enfrontament mantingut poc després amb el convent de Benifassà per les pastures del Port, apunten cap a una transhumància normal, de curt recorregut, entre les planes de Tortosa i aquelles muntanyes realitzada per ramats propietat dels ciutadans; l'interès del Temple, però, sembla indicar l'existència d'una ramaderia senyorial transhumant de més llarg recorregut.¹¹ Al segle XVI, però, ja no existien grans ramats centrats a Tortosa i els que hi pasturaven provenien de Terol,¹² en una

9. Al s. XIV la regulació de la producció artesanal de sal fou substituïda pel sistema de producció industrial i la gestió de la pesca a les llacunes de Delta fou atribuïda a la confraria de pescadors. Vid. Emeteri FABREGAT, "Cicles econòmics i colonització agrícola al delta de l'Ebre. Incidència sobre la població i el medi (segles XII a XX)", a M. A. Pradilla ed., *Herència patrimonial i sectors econòmics*, p. 142-145, Benicarló, 2008; ID. "La colonització del delta del Ebro: de la barraca a los núcleos urbanos (s. XII-XX)", comunicació a *VI Congrés sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local*, Alguaire-Lleida, (en premsa).

10. Vid. els costums a Jesús MASSIP, *Costums de Tortosa. Edició crítica*, Barcelona, 1996.

11. L'existència de ramats propietat dels populars es demostra a partir dels ramats dels populars que envaeixen Burjassénia (FABREGAT, *Burgesos contra senyors*, p. 151-158. Ara bé, també devia existir –o estava apareixent en aquest moment– una ramaderia inversa, centrada a les muntanyes de Terol, controlada per l'Orde de l'Hospital, cosa que explica l'interès de l'Orde per garantir l'accés a les pastures de la zona.

12. A l'Època Moderna els ramats transhumants que es desplaçaven anualment a la zona de Tortosa provenien majoritàriament de Cantavella, Aliaga i Castellet (Terol). Els primers testimonis d'aquesta pràctica són de meitat del segle XIV (José Manuel ABAD, "Introducción al estudio de la trashumancia en la comunidad de aldeas de Teruel (siglos XIII-XV)", *Revista de Historia Jerónimo de Zurita*, 80-81, 2005-2006, p. 26). D'acord amb l'estimació de Despuig a la primera meitat del s. XVI es podien desplaçar a la zona de Tortosa fins a 80.000 caps de bestiar (Cristòfor DESPUIG, *Los col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, ed. d'E. Duran, Barcelona, 1981, p. 192.

transhumància inversa. Mentre, l'oligarquia local, sorgida de les files dels populars, s'havia fet amb el control d'algunes de les concessions feudals. Llavors, el negoci consistia a arrendar les pastures als ramats transhumants, però abans calia aconseguir l'exclusivitat en l'aprofitament de les herbes. Un ordenament aprovat el 1640 per Tortosa prohibia l'entrada de bestiar a pasturar les terres particulars situades al Delta, tant les sembrades com els guarets.¹³ El 1695, una sentència de la Reial Audiència en un plet iniciat pels grans terratinents de la zona, confirmà la prohibició anterior i la feia extensiva a tota l'heretat, modificant així la regulació dels costums i de la sentència de Burjassènia.¹⁴

Pel que fa a l'aprisió, la primera regulació escrita es troba a la sentència de Flix, la qual fou posteriorment incorporada al costum 1-1-6. D'acord amb aquesta regulació, els ciutadans –un concepte equivalent a habitant cristià del territori tortosí, independentment del seu lloc de naixement– podien senyalar un tros de comunals –s'exceptuaven expressament les terres concedides per la corona– i transformar-lo en propietat privada mitjançant el seu conreu, amb una zona de separació de la resta d'erms marcada mitjançant el tir d'una pedra,¹⁵ regulació que es mantingué en vigor fins al segle XIX.

Un aspecte important era saber què estava treballat i què no, ja que això limitava els usos ramaders. Per precisar-ho, els ordenaments locals prohibiren, a Tortosa (1343), l'entrada del bestiar en “heretats e terres laurades ni rostolls ni coltivades en que aja blat de l'any passat”, regulació posteriorment aplicada a Fullola. Al Perelló s'hi fixà en sis anys el temps per tal que una terra treballada que quedava erma tornés a ser comunal. A la Galera (1385) s'hi exigí que la parcel·la s'hagués llaurat en els últims tres anys i que hi haguessin arbres vers. Al Mas de Barberans (1471) s'hi prohibí entrar en heretats amb cinc o més “arbres levant bons fruyts que sia laurada cinch anys” i es regulà que “tot fustal que sia fet en terres comunes que sia de menys de una barcella de sembradura que no pach ban sinó tala”. Al Godall (1510) s'hi prohibí l'entrada “en blats o en colti-

13. Arxiu Comarcal del Baix Ebre (ACBEB), Fons Municipal de Tortosa (FMT), Establiments, 19, 21.

14. ACBEB, Jordà, sense classificar.

15. La sentència de Jaume I ha estat publicada per Jesús MASSIP, *La gestació de les Costums de Tortosa*, Tortosa, 1984, p. 314-316. El costum a MASSIP, *Costums*.

ves o degun loch plantat” amb una pena diferent segons si hi havia més o menys de “cinc calç de arbres vers”, al temps que es manà que entre meitat d'agost i Pasqua Florida es tinguessin senyalades les “coltives e recoltives” per evitar l'entrada del bestiar. A Amposta (1493) s'hi imposà una pena als bestiaris que entraven en “totes sorts o terres hon ha deu arbres o deu arbres en sus que leven bon fruyt de mengar e aquelles terres sien estades laurades o coltivades per aquella guisa de terres se deuen laurar o cavar [...] dins tres anys” i es precisava que “si algun hom haurà arrabaçat o tret boygó que sia menys que un jornal de besties o terra que no sia bona a laurar blat o a fer vinya”, no rebria cap indemnització pels danys fets pel bestiar.¹⁶ En definitiva, unes ordenacions que no alteraven la regulació de l'aprisió sinó que només regulaven de manera més detallada les relacions amb la ramaderia.

Al principi del segle XVII, un conflicte al voltant de les terres del Mas d'Avall, situat al Delta, alterà aquella regulació. Així, el 1617, aprofitant una important inundació de l'Ebre que bonificà algunes terres d'aquella partida, diversos habitants de Tortosa s'hi senyalaren i conrearen alguns trossos, els quals foren reclamats per Josep Jordà com a part del Mas d'Avall, argumentant que eren comunals, que els seus avantpassats els havien treballat i privatitzat mitjançant l'aprisió i que posteriorment els abandonaren en tornar-se salades. Tot i això, considerava que ja havien estat extretes dels comunals per la qual cosa no era possible tornar-les a aprisiar. El 1625 la Reial Audiència donà la raó a J. Jordà i permeté la privatització d'una gran extensió de comunals tot i no estar conreada.¹⁷

Poc després, el 1628, es produí un altre conflicte, ara per unes garrigues que alguns pagesos començaren a treballar a l'Aldea –propietat de Gregori Jordà– i a Burjassénia. En el plet, vist a la Reial Audiència, els veïns presentaren per justificar la seva posició la Carta de Població i els Costums, mentre que Jordà aportà la donació comtal del 1147. L'enfrontament fou violent, ja que el mateix Jordà acudí a la zona en conflicte a expulsar els pagesos mitjançant la força.¹⁸ Posteriorment, un dels mem-

16. ACBEB, FMT, Establiemts, 4, f. 134v; 8, f. 17v; 6, f. 44v; 6, f. 57v; 11 ff. 8r i 9v; 9, f. 84v; 12, ff. 51v i 54r.

17. Sentència del Mas d'Avall (1807), ACBEB, Jordà, sense classificar.

18. *Discurs Apologètic en defensa de la intenció de mestre Miquel Pellissa sastre y altres ciutadans de Tortosa*, 1628.

bre més destacats dels aprisiadors, el sastre Miquel Pellissa, fou penjat a Tortosa el 1640 duran la repressió del motí popular que es produí a l'inici de la Guerra dels Segadors i que es pot relacionar amb la lluita per la terra.¹⁹ En qualsevol cas, el 1630 ja s'havia resolt el plet a favor de G. Jordà, per la qual cosa el motí es pot interpretar com un acte de revenja similar al de principi del segle XIX contra uns altres Jordàs per motius similars i, en part, per les mateixes terres.

La desaparició dels comunals i el conflictes per l'aprisió (segle XVIII)

Tot i les modificacions, l'aprisió pagesa seguia en vigor al segle XVIII. La llarga estabilitat del sistema s'explica per la seva adaptació a unes condicions demogràfiques i econòmiques que no començaren a canviar fins a finals del segle XVII. Des d'un punt de vista demogràfic hi hagué, fins a aquell moment, una estabilitat de la població a llarg termini, de manera que no s'alterà significativament ni el sostre demogràfic ni tampoc la distribució de la població. Des d'un punt de vista econòmic, la producció agrícola es destinà majoritàriament a l'autoproveïment, cosa que deixà fora d'aquesta activitat els comunals, simplement pel fet que no eren aptes per a la cerealicultura. Només a partir del moment en què l'agricultura de la regió de Tortosa es mostrà receptiva als estímuls que arribaven d'un mercat que demandava productes que sí es podien produir als comunals, es pogueren transformar en terres agrícoles per a satisfer aquella demanda. En aquestes condicions s'inicià, com en altres llocs Catalunya, un creixement econòmic basat en l'expansió i especialització de conreus per unes terres fins llavors ermes (a les terres de garriga l'oliviera i, també, la vinya i els garrofers; al Delta l'explotació de la sosa i el conreu de la barrella), causa i efecte a la vegada d'un important creixement demogràfic, ja que si a principis del segle XVIII a la regió de Tortosa hi havia uns 11.000 habitants, el 1787 se superaven els 30.000 i cap a l'any 1820, tot i la crisi de la Guerra del Francès, eren més de

19. Per al procés i execució dels amotinats del 1640, vid. ACBEB, FMT, Paper, Pahe-ria i Veguer, paper, II-52, seguit gairebé literalment a Joan Hilari Muñoz et Salvador J. Rovira, *Revolta i contrarevolta a Tortosa (1640)*, Tortosa, 1997.

40.000.²⁰ Fou el creixement experimentat al segle XVIII i a la primera meitat del XIX la causa de la desaparició dels comunals pel sistema d'aprisió i de la crisi social que se'n derivà.

Després de la Guerra de Successió es produïren alguns problemes en la delimitació dels comunals i d'algunes terres particulars, segurament com a readaptació puntual després del conflicte bèl·lic, i també pel creixent interès del Reial Patrimoni per les illes formades per l'Ebre per establir-les en emfiteusi.²¹ Ara bé, no fou fins a meitat del segle XVIII quan la demanda industrial de sosa dugué a alguns intents per privatitzar aquelles terres a partir de les concessions del Reial Patrimoni. Així, el 1750 es concediren a J. Queralt uns 16.000 jornals, cosa que originà la protesta dels pagesos de Tortosa, els quals aconseguiren que s'anul·lés aquest i altres establiments realitzats en unes condicions similars.²² Al mateix temps, el 1757 el govern espanyol manà que totes les terres ermes del Delta en les quals hi havia sosa s'intervinguessin temporalment a fi de crear, amb el seu rèdit, un pòsit, encara que finalment la disposició no sembla que s'apliqués.²³ Encara que aquests intents fracassaren, ens mostren el creixent interès per ocupar unes terres fins llavors ermes i sobre les quals tradicionalment es venia aplicant l'aprisió i, també, els altres usos comunals.

A la segona meitat del segle XVIII la pressió sobre els comunals augmentà a mesura que augmentava la població i la demanda de productes

20. Per al creixement agrícola de Catalunya, vid. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Barcelona, 1966, vol. III. Alguna referència a la dedicació preferent al conreu de l'olivera A C. MARTÍNEZ SHAW, "la Catalunya del siglo XVIII bajo el signo de la expansión", a R. FERNÁNDEZ, ed., *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*, Barcelona, 1985. Per al creixement demogràfic català, amb la idea del "sostre esventrat", vid. Jordi NADAL, "La població" a J. Nadal i PH. Wolff, *Història de Catalunya*, Barcelona, 1983. L'aplicació d'aquest concepte a Tortosa a FABREGAT, "L'evolució demogràfica", p. 39-51.

21. Vid. la queixa de Tortosa presentada a les Corts de 1702 (Ramón O'CALLAGHAN, *Apéndice a los anales de Tortosa*, Tortosa, 1895, p. 235-236).

22. Per a la sosa, vid. FABREGAT, "Cicles econòmics", p. 147; Id. "La colonització" (en premsa). A les concessions d'aquest moment ja s'hi referí P. Vilar (VILAR, *Catalunya dins l'Espanya*, vol. III, p. 211-213).

23. ACBEB, FMT, Cartes, 51, 25-ag.-1780.

que s'hi podien produir, cosa que va fer que algunes persones acaparesin grans extensions de comunals, fins a uns 200 jornals, els quals no posaven en conreu, en una aplicació abusiva de l'aprisió.²⁴ Per evitar-ho, la ciutat prohibí senyalar més 20 jornals (4,38 ha), marcà un termini de sis mesos per a posar-los en conreu de manera contínua, sense deixar trossos erms al mig, i només n'autoritzà l'ampliació de la superfície inicial un cop estigués totalment desermada. Encara que la documentació no precisa els beneficiats pels acaparaments, tot sembla indicar que es tractava de persones acomodades: les escasses dades disponibles referides a les superfícies aprisiades ens indiquen que eren reduïdes, per sota d'una hectàrea.²⁵ En definitiva, el creixement demogràfic i les noves oportunitats econòmiques provocaven la desaparició d'uns comunals que a grans trets s'havien mantingut des del segle XII. Justament per evitar-ho la ciutat modificà la regulació medieval però sense posar en dubte el sistema.

Un altre conflicte al voltant dels comunals i l'aprisió, que accelerà la crisi de final de segle, es produí quan Floridablanca impulsà la construcció d'uns canals entre l'Ebre i les badies dels Alfacs i del Fangar.²⁶ Havien de ser uns canals de navegació però també es volien usar per a regar les terres immediates, fet que es volgué aprofitar per repartir les terres que estaven ermes a les seves immediacions amb el doble objectiu de colonitzar-les i finançar, amb les ingressos obtinguts, part de les obres. Per dirigir l'actuació es nomenà Francisco Canals com a delegat amb jurisdicció sobre totes les terres que ell considerés aptes per al regadiu; al mateix temps, per evitar els previsibles conflictes de jurisdiccions, atribuï la resolució dels possibles conflictes a la *Junta Suprema de Correos*; Així mateix, per facilitar una actuació ordenada, es prohibí

24. Ban de 30 de setembre de 1775, reproduït a Ramon FOGUET ed., *Llibre de les Costums de Tortosa. Texto catalán (auténtico) enriquecido con las variantes de códices anteriores al siglo XV*, Barcelona, 1878, p. 19-20.

25. Així, les 124 parcel·les aprisiades adquirides pel marquès de Palmerola el 1760 tenien una superfície mitjana d'1,1 ha, i les 133 parcel·les aprisiades a la Caramella a mitjà s. XIX, a penes superaven aquella superfície (FABREGAT, *Burguesos contra senyors*, p. 125).

26. Per a la canalització de l'Ebre, vid. Emeteri FABREGAT et Jacobo VIDAL, "La canalització de l'Ebre a la regió de Tortosa (1347-1851)", a *Quaderns d'Història de l'Enginyeria* (2007), vol VIII, especialment p. 27-32; Emeteri FABREGAT, *Viatge per l'Ebre. Setembre de 1849*, Benicarló, 2007.

rompre noves terres sense obtenir la corresponent llicència del delegat.²⁷ Tot i les protestes de la ciutat, la limitació a l'aprisió decretada per Floridablanca es mantingué fins el 1795, quan se suspengueren les obres dels canals i, també, l'actuació sobre els comunals.²⁸ Ara bé, tot el procés es produí just quan hi havia una creixent escassetat de terres, cosa que no féu res més que accentuar les tensions entre els aprisiadors i els terratinents, especialment a partir del moment en què aquests últims veieren doblement amenaçades, per l'Estat i pels aprisiadors, unes terres sobre les quals pensaven que hi tenien uns certs drets de propietat. El resultat fou, per tant, que les tensions socials al voltant de la terra s'accentuaren just en un moment de crisi interna del sistema degut a l'èxit de la colonització espontània i que inexorablement reduïa les terres comunals disponibles.

El creixent malestar, els plets iniciats per alguns terratinents en contra dels pagesos aprisiadors i l'enorme concentració de terres aconseguida per alguns terratinents, especialment per Pere Jordà, que posseïa una enorme franja de terres al llarg de gairebé tot el front de l'hemidelta dret, causà un creixent malestar. Cal ressaltar que la pressió dels terratinents no només es dirigia contra el pagesos que aprisiaven terres agrícoles, sinó també contra aquells veïns que havien utilitzat aquesta fórmula per apropiarse d'un tros de comunals en el qual es construïren una casa, com per exemple a Roquetes, localitat en la qual el mateix Jordà, com a cap de la comunitat del Lligallo, però segurament interessat també a protegir les terres que posseïa a la zona, inicià un plet el 1775 que fou resolt per la Reial Audiència el 1782 a favor dels veïns.²⁹ En qualsevol cas, l'agost de 1781 es produí un greu enfrontament dintre del mateix ajuntament tortosí quan Pere Foguet, emparentat amb un altre Foguet que havia organitzat els veïns de Roquetes contra les pretensions del Lligallo, com a síndic personer demanà que la ciutat assumís la defensa dels aprisiadors en els plets iniciats pels terratinents per expulsar-los de les

27. ACBEB, Jordà, XIV, sense classificar.

28. Per ordenar els establiments ja realitzats i altres de futurs s'aprovà el 1795 una reglamentació que especificava com s'havia d'actuar, però que no tingué massa transcendència sobre els comunals –tot i les abundants còpies i referències que es poden trobar a la documentació analitzada–, la qual ha estat publicada per Josep PITARCH, *La colonització del delta de l'Ebre en el darrer terç del s. XVIII*, Sant Carles de la Ràpita, 1993.

29. FABREGAT, *Roquetes*, p. 29-43.

terres ocupades. Davant de la negativa del marquès de Bellet, personatge que acumulava grans extensions de comunals i, a més, era cunyat de Jordà, es produí un enfrontament verbal en el qual Foguet realitzà unes afirmacions que foren considerades ofensives, per la quals cosa es manà que fossin tretes de l'acta. Els escrúpols del notari encarregat de fer-ho el dugueren a copiar l'ordre, amb les frases que s'havien de suprimir, cosa que ens permet saber que el síndic acusà a Jordà d'apropiar-se de moltes terres comunals amb l'excusa que eren de l'heretat de Camarles i a Bellet de connivència amb l'anterior, d'haver fet quelcom similar a la partida del Bosc, a l'hemidelta esquerre, i d'actuar per fer fracassar el repartiment projectat per F. Canals.³⁰ Aquest enfrontament, però, no era res més que el reflex d'una situació de conflicte generalitzat que afectà gran part de la zona de contacte entre les garrigues comunals i les terres al·luvials privatitzades a meitat segle XII amb el repartiment feudal. La falta d'espai ens impedeix explicar aquí de manera detallada aquests enfrontaments. Sí que volem indicar que en tots aquests plets els pagesos aprisiadors justificaven els seus drets en la Carta de Població, en els costums de Tortosa i en les diferents sentències del segle XIII enumerades més amunt; mentre, els grans terratinents aportaven sempre que podien còpies de donacions realitzades per Ramon Berenguer IV així com transmissions posteriors i altres sentències, com ara les produïdes al segle XVII. És a dir, per a uns i altres el vell ordenament d'origen medieval seguia en vigor i els conflictes s'havien de resoldre en base a aquell ordenament. Finalment, es resolgueren a través de l'emfiteusi, quan els mateixos terratinents a qui es confirmà la possessió de les terres acabaren per establir als mateixos aprisiadors les terres que aquests últims ja havien ocupat i començat a desermar. Aquesta decisió "de compromís", imposada en alguns casos judicialment als pagesos aprisiadors i en altres assumida com a mal menor davant de la impossibilitat de seguir uns plets sistemàticament resolts, a partir de 1790, en contra seva, significà per als membres del grup deixar de ser propietaris per esdevenir emfiteutes, amb l'obligació de satisfer un cens i altres drets emfiteutics.

En el quadre 1 hem anotat un resum dels establiments realitzats en finques al voltant de les quals hi hagué algun conflicte per la propietat i, també, els realitzats pels comuns d'Amposta i Ulldecona. En aquestes

30. ACBEB, FMT, Acord, 113, 2-ag.- 1781.

Quadre 1. Establiments emfitèutics realitzats en finques aprisiades (1776-1831)⁽¹⁾

Heretat	Propietari	Establiments				
		Anys	Quantitat Est.	Sup. Total (jornals) ⁽²⁾	Sup. Mitjana (jornals)	Cens
Aldea	Jordà	1806-1829	207	⁽³⁾ 2.345	11,3	1/15 fruits
Camarles	Jordà	1802-1831	140	⁽⁴⁾ 2.475	17,7	1/15 fruits
Campredó	Vallcabra	1820-1831	85	⁽⁵⁾ 741	8,7	7-10 rals/j.
La Carrova	Benifassà	1794-1830	47	548	11,6	4 d./j. o 4 ptes/j.
Granadella	Jordà	1819-1831	70	⁽⁶⁾ 1.003	14,3	1 diner/j.
El Mas Roig	Jordà	1819-1826	21	⁽⁷⁾ 367	17,5	1/15 fruits
Mas de S. Pau	Benifassà	1793-1818	95	1.189	12,5	4 d./j. + 1/15 f.
El Molinàs	Col·legi	1811-1831	84	650	7,7	Monetari
L'Òriola	M. Roca	1796-1808	46	509	11,1	1/6 fruits
La Ram	F. Canals	1776	31	⁽⁸⁾ 233	7,5	3 d./j. + 1/15 f.
La Ràpita	St. Joan	1796-1825	208	3.482	16,7	6 d./j.
Soldevila		1752-1816	48	404	8,4	Divers
Torre Corder	Mínims	1796-1797	6	51	8,5	Monetari
Xalamera	Benifassà	171765-1805	91	794	8,7	2 d./j. + 1/15 f.
Comú d'Amposta		1755-1803	175	2.332	13,3	2 d./j.
Comú d'Ulldecona		1733-1830	234	2.856	16,8	1 o 2 d./j.
Total		1733-1801	1.588	19.979	12,5	–
Sense conflictes aparents			135	2.056	15,2	–

Font: ACTE, PNT, 1776-1831. Notes: 1/ Molts d'aquests propietaris continuaren realitzant establiments emfitèutics fins a meitat del segle XIX, però ja no es tractava de terres aprisiades; 2/ Un jornal equival a 2.190 m²; 3/ 1.263 jornals treballats i 1.082 erms; 4/ 683 j. treballats i 1.709 erms; 5/ 391 secà treballat, 171 regadiu treballat, 180 erm; 6/ 176 j. treballats i 405 erms; 7/ 153 j. treballats i 140 erms; 8/ totalment treballat.

dues localitats, els veïns tenien dret a aprisiar comunals, per estar dintre del territori tortosí en el primer cas o per disposició de la seva Carta de Població particular, per la qual cosa amb els establiments es volia evitar la intervenció senyorial —en els dos casos l'Orde de Sant Joan tenia alguns drets—, i potser també obtenir alguns ingressos per a les migrades hisendes locals. En qualsevol cas, al llarg del segle XVIII i fins l'any 1831 —a partir d'aquesta data s'aturen els establiments i quan reapareixen, una dècada després, ja ningú no posa en dubte la propietat privada de les terres—, es van realitzar 1.588 establiments emfitèutics rurals sobre una superfície de 19.979 jornals (4.375 ha). També hem comptabilitzat els establiments en els quals no ens hi consta cap tipus de conflicte, el quals només representaren un 10% del total, cosa que, en la meua opinió, ens dóna una idea prou clara de la dimensió de la crisi.

Pel que fa als establiments de terres ja aprisiades trobem els Jordà, al marquès de la Roca, a la comtessa de Vallcabra, al convent cistercenc de Benifassà, al de Mínims de Barcelona, al de monges santjoanistes de la Ràpita o a un tal F. Canals —és el mateix delegat nomenat per Floridablanca? En definitiva, representants de l'aristocràcia local o de les institucions eclesiàstiques més interessades a obtenir rendes de la terra.

En definitiva, a diferència del que succeïa en altres llocs de Catalunya,³¹ a Tortosa l'establiment emfitèutic no fou una iniciativa del propietari per tal de posar en explotació unes terres que ja controlava ni tampoc es degué a la voluntat d'ocupar agrícolament unes terres sobre les quals ja hi havia reconeguda la propietat privada, sinó que fou el sistema utilitzat pels terratinents, amb el recolzament implícit o explícit de l'Estat borbònic, per apropiar-se d'uns comunals que fins llavors s'havien privatitzat de manera espontània i lliure per part dels pagesos aprisiadors, en resposta a uns estímuls que els arribaven del mercat. Tampoc es pot considerar que fos una solució de compromís. En una situació de fam de terres —només l'expansió de conreus permetia augmentar la producció i ubicar el creixement demogràfic—, el pagès no podia renunciar a les terres que gràcies al treball familiar ja havia desermat, amb la qual cosa no li quedava més remei que acceptar les condicions imposades pels terratinents. Per a aquests, davant de la impossibilitat de posar en conreu les enormes extensions de terres

31. Vid. per exemple el que succeïa a Girona a Rosa CONGOST, *Els propietaris i els altres*, Vic, 1990.

que els adjudicaven, l'emfiteusi els permetia obtenir una sèrie de rendes d'unes terres que, ermes, ben poca cosa produïen. De vegades l'Estat, a través de les sentències judicials, consentia a suavitzar les condicions de la concessió, però sense alterar el fet essencial de convertir el pagès aprisiador en emfiteuta. Així, en les sentències de la Ràpita, de l'Aldea o de Camarles,³² s'imposava als nous propietaris l'obligació de posar les terres en conreu en un període curt de temps, amb la qual cosa no tenien més remei que acudir als mateixos aprisiadors per tal que continuessin treballant les terres, cosa que els donava un cert avantatge a l'hora de negociar les condicions dels establiments amb els senyors.

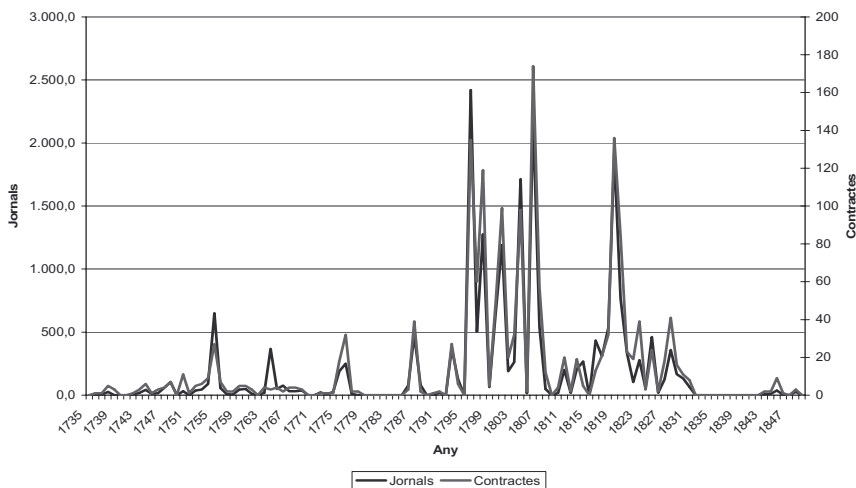
Pel que fa a la distribució cronològica dels establiments, en el gràfic següent s'hi observa com la major part es registraren al llarg de la segona meitat de la dècada de 1790 i els anys del segle XIX previs a la Guerra del Francès. Tot sembla indicar que a partir de l'any 1790 aproximadament hi hagué un canvi significatiu en l'actitud de l'Estat, ja que, si anteriorment s'havia decantat preferentment per mantenir el vell ordre tradicional, i per tant els comunals i l'aprisió, ara es pronunciava sistemàticament a favor dels grans terratinents i en contra dels pagesos aprisiadors. Així mateix, un segon màxim es produí a partir de 1814, coincidint amb l'aplicació de la restauració absolutista posterior a la Guerra del Francès i es prolongà, tot i els canvis polítics, durant els primers anys del Trienni Liberal. Aleshores, tant l'antiga aristocràcia com la burgesia, en plena discussió pel poder polític, ja estaven d'acord en erosionar, en benefici propi, els drets tradicionals dels pagesos.

La revolta de 1808 a Tortosa

Al voltant de l'any 1800 l'enfrontament entre pagesos aprisiadors i grans terratinents s'estava tancant de manera favorable a aquests últims gràcies al recolzament rebut del poder polític. De sentència en sentència s'anava confirmant la possessió de grans extensions de terres per part dels terratinents encara que de vegades se'ls imposà, de fet, l'obligació

32. Per a l'Aldea i Camarales, vid. les sentències a ACBEB, Jordà, sense classificar; per a la Ràpita, Archivo Histórico Nacional (AHN), Consejos, 6.881, 13.

Gràfic 1. Evolució dels establiments emfitèutics a la regió de Tortosa (1733-1848)

de cedir-les en emfiteusi; mentre, els pagesos, si volien seguir posseïnt les terres aprisiades, havien d'acceptar esdevenir emfiteutes. En aquestes circumstàncies, el col·lapse polític provocat per la intervenció napoleònica a Espanya, possibilità, amb l'excusa del perill francès,³³ un episodi violent de revenja contra alguns dels protagonistes de les actuacions anteriors i en el qual es reivindicà l'aprisió pagesa.

A Tortosa, el canvi a la cúspide de l'Estat, resultat de les abdicacions de Baiona, fou acceptat per l'ajuntament, integrat entre altres per Joaquim Rebull, i el governador militar Santiago Guzmán de Villoria, que el 18 de maig felicità Murat pel seu nou càrrec de president de la Junta nomenada per Ferran VII abans de marxar cap a Baiona.³⁴ Diversos factors de-

33. Vid. una síntesi dels fets a Miguel ARTOLA, *La burguesia revolucionaria* (1808-1914), Madrid, 1973; A. GIL, "Política y sociedad", a M. Tuñón de Lara, *Historia de España*, vol. VII, Bracelona, 1984, p. 249-276; Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la Industrialització (1787-1868)*, a P. Vilar dir., *Història de Catalunya*, vol. V., Barcelona, 1988, p. 123-149.

34. Es pot veure una desordenada descripció dels fets, basada en fonts locals ja publicades però de difícil accés a R. MIRAVAL, *Entorn a Tortosa napoleònica*, Tortosa, 1985, p. 27-37.

gueren incidir en aquesta actitud –seguida a moltes altres ciutats espanyoles–, però si atenem els fets posteriors, a Tortosa és possible que la decisió respongués a la por que qualsevol buit de poder possibilités l'actuació de les masses populars.

L'exemple del que succeïa a altres llocs –especialment a València, on els avalots populars començaren el 23 de maig, tan prompte es rebé la notícia de les abdicacions, i conduïren a la violenta ocupació de la ciutadella i a l'assassinat, el 28, del baró d'Albalat, responsable de les morts produïdes en la represàlia pel motí de 1801–³⁵ i l'actuació de les masses populars forçà un canvi de l'actitud anterior. A Tortosa, els primers incidents s'hi produïren el 27 de maig, però encara el dia 28 el capítol de canonges rebé amb normalitat, des de Tarragona, un ofici de les noves autoritats. Al dia següent, però, les mateixes autoritats decidiren formar una Junta i fer una crida contra Napoleó. Segurament que davant del perill de veure's sobrepassades per una revolta popular que tenia altres motivacions, les autoritats locals decidiren posar-se al capdavant de la revolta i donar-li un clar contingut antifrancès. Ara bé, la situació no era prou clara, per la qual cosa el governador posà una guàrdia militar a casa seva.

El motí del 7 de juny es veié precipitat pel desplegament de les tropes franceses des de Barcelona cap a l'oest –en aquest moviment es produí, el 6 de juny, la primera batalla del Bruc– i cap al sud fins a València.³⁶ Encara que les tropes enviades en aquesta direcció no passaren de Tarragona, quan es conegué a Tortosa el desplegament francès es decidí enviar un contingent de tropes i ciutadans voluntaris a defensar el Coll de Balaguer, al límit amb el corregiment de Tarragona. La sortida de les tropes fou aprofitada, en un moviment que sembla coordinat, per assaltar la casa de governador i la de l'advocat Joaquín Rebull, els quals foren detinguts i immediatament afusellats, i per detenir Antonio Blondel de Drohout –militar de carrera casat, com el governador, amb una Jordà i que es trobava entre les tropes desplaçades al Coll de Balaguer–, i en-

35. Per als conflictes de València, vid. Manuel ARDIT, *Revolución Liberal y Revuelta campesina: un ensayo sobre la desintegración del sistema feudal valenciano: 1793-1840*, Barcelona, 1977.

36. Per a l'evolució militar. Vid. Adolfo BLANC, *Historia de la Guerra de la Independencia en el Antiguo Principado*, Barcelona, 1961, I, p. 83-147.

viar-lo cap a Tortosa enmig del crit "*Ara pagaràs les terras*". Políticament el resultat del motí fou la substitució de la Junta formada a finals de maig per una altra que, tradicionalment, s'ha considerat com a controlada per "*burgesos i intel·lectuals que es recolzen en el poble més baix, artesans i camperols*", enfront d'altres més conservadores.³⁷

El canvi d'autoritats no pacificà la població, cosa que demostraria que els objectius de la revolta no només eren aquells. Així, el 13 de juny, per tal de calmar l'agitació popular, la nova Junta feia signar a A. Blondel i a la seva esposa, Mariana Jordà, un document en què acceptaven que "los vecinos ocupen a su voluntad las tierras, que están hiermas de la heredades de Camarles (y Aldea igualmente si quieren)". Pel que fa a les parcel·les concedies poc abans en emfiteusi, es comprometeren a retornar les escriptures a aquells que volguessin posseir la terra lliurement, amb la qual cosa quedarien "relevados de pagar la quincena, ni ninguna otra especie de pacto en que nos habíamos convenido en virtud de las tales Escrituras." Encara que formalment l'objectiu era "la pacificación y buena armonía entre todos los vezinos de este Pueblo, que tanto estimamos, y por lo tanto sacrificamos con gusto nuestros intereses", sembla fora de dubte que l'autèntica motivació del motí de 1808 era revisar en un sentit favorable als pagesos aprisiadors les sentències judicials i les actuacions realitzades en els últims temps per les autoritats borbòniques. No cal dir que un cop A. Blondel i la seva dona pogueren fugir de Tortosa es protestà per aquesta actuació i, com a mínim, s'instà a la Junta de Tarragona a actuar en contra dels amotinats.³⁸ Encara que posteriorment una nova classe, la burgesa, es pogués apropiari del moviment per imposar el seu programa, el cert és que els elements populars s'havien mobilitzat el juny de 1808 en defensa del vell ordre institucional, establert a meitat del segle XII, en un procés que recorda al que succeí el 1640, quan el perill exterior fou aprofitat per passar comptes per uns enfrontaments que tenien la seva arrel en la qüestió de la terra.

37. Jaume VICENS VIVES, "Moments crucials de la nostra història", citat a Antoni MOLINER, *La Catalunya resistent a la dominació francesa. La Junta Superior de Catalunya*, Barcelona, 1989, p. 21.

38. ACBEB, Jordà, sentència de Camarles, sense classificar.

Conclusions

En definitiva, al llarg de les pàgines anteriors hem vist com a la regió de Tortosa es formà, als segles XII-XIII, un marc institucional en el qual els comunals i els seus usos tingueren una gran importància. De fet, la distinció entre aquest tipus de terres i les privatitzades a partir de les concessions feudals es basà en les seves diferents potencialitats edafològiques i econòmiques: aquelles terres en les quals era possible la cerealicultura es privatitzaren mentre que aquelles altres en les quals no era possible es deixaren com a comunals. Sobre les terres comunals es podien desenvolupar, des d'un punt de vista econòmic, diverses activitats, com ara les pastures i la pràctica de l'aprisió pagesa.

Aquest marc institucional tingué una gran estabilitat, en part deguda a que la població de la zona es mantingué, des d'un punt de vista demogràfic, en un nivell relativament baix. Tot i això, hi hagué una sèrie d'adaptacions i modificacions. Primer, fins al segle XVI, fou la mateixa ciutat de Tortosa a través de les ordenances locals la que s'encarregà de precisar aquells aspectes poc clars o que no s'havien previst en la redacció inicial, sense alterar l'essència del sistema. A partir del segle XVII, però, es començaren a limitar progressivament alguns dels usos establerts per la regulació medieval. Així, es tancà l'accés a determinades pastures i es considerà que les terres ja privatitzades per l'aprisió no recuperaven la condició de comunals encara que es tornessin a deixar ermes. Sembla clar que la resistència a aquests canvis tingué un paper important en el motí de 1640.

El gran canvi, però, es produí al segle XVIII. Un creixement demogràfic intens i la possibilitat de colonitzar les terres comunals mitjançant conreus arboris, aptes per a aquell tipus de terres, i que responien als estímuls del mercat, provocaren una progressiva disminució dels comunals. A les últimes dècades del segle aquesta situació derivà en diferents conflictes entre els pagesos aprisiadors i els terratinents que reclamaven la propietat sobre grans extensions de terres. En principi les autoritats borbòniques dubtaren entre mantenir o no el marc tradicional, però a finals de segle grans extensions de terres foren atribuïdes als terratinents. Encara que aquests hagueren de recórrer als mateixos aprisiadors, ara convertits en emfiteutes, per treballar les terres, això suposà una degradació social i econòmica d'uns pagesos que no dubtaren a aprofitar el

buit de poder produït al principi de la Guerra del Francès per protagonitzar un episodi de venjança contra les autoritats que havien imposat la solució contrària als seus interessos i reivindicar, al mateix temps, una regulació tradicional que, de fet, estava tocada de mort per l'èxit del creixement del segle XVIII. En qualsevol cas, la revolta tradicional no tingué massa èxit ja que un cop acabat el conflicte bèl·lic es confirmà la privatització de grans extensions de comunals –no de tots– cosa en què estaven d'acord tant la vella aristocràcia com la nova burgesia.